Ansh - Journal Of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-ISSN No. 2582–046X
International Journal For Research In Applied History
Website : https://ansh.shrihinglajenterprise.co.in/

સરદાર અને ગાંધી – ઐતિહાસિક પરીપેક્ષમાં

Dr. Sureshkumar C. Patel
(M.A., M.Phil, PhD)
Assistant Professor - (Department Of History)
Sheth P.T. Arts & Science College, Godhra
Email ID : sureshpatelnss@gmail.com

સારાંશ

ભારતના વીર સપૂતોમાં મહાત્મા ગાંધી અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ એ મહત્વના નામો છે. આઝાદ ભારતના સ્વપ્નદ્રષ્ટાઓમાં આગવી ભૂમિકા ભજવનાર આ બંને ગુજરાતના જ પનોતા પુત્રો હતા. સદર શંસોધનમાં ગાંધીજી સાથેની મુલાકાતથી લઈને સરદાર પટેલે તેમના જીવનમાં કરેલા સંઘર્ષોનું વર્ણન અહિંયા રજુ કરવામાં આવેલ છે. તેમજ ગાંધીજી સાથેના સરદાર પટેલે કરેલા આંદોલનો, જેલના સાથીદારની ભૂમિકા વગેરે વર્ણવવામાં આવેલ છે.

પ્રસ્તાવના

સરદાર વલ્લભભાઈનો જન્મ સાહસિક પાટીદાર સમાજમાં કરમસદના વતની ઝવેરભાઈ ગલાભાઈ પટેલ નેત્યાં ૩૧ ઓકટોબર ૧૮૭૫ ના રોજ મોસાળ નડીયાદમાં થયો હતો.તેમના પિતાનું નામ ઝવેરભાઈ અને માતાનું નામ લાડબાઈ હતું.તેમની વાસ્તવિકજન્મ તારીખ કયારેય નોધાઇ ન હતી પણ તેમણે તેમની મેટ્રીકની પરીક્ષાના પેપર વખતે ૩૧ ઓકટોબર પોતાની જન્મતારીખ લખાવી હતી સરદાર પટેલે પાછળથી કબુલ કરેલુ છે તેમ '' મનમાં આવ્યું તેમ સને ૧૮૭૫ના ઓકટોબરની ૩૧ મી તારીખ ઠોકી દીધી હતી.મારી ઉંમર પૂછવામાં આવે ત્યારે મારે ગપ્પું મારવું પડે છે.સોગંદ લઇને કહેવું પડે ત્યારે હું હંમેશાં આશરે એવો શબ્દ ઉમેરી દઉં છું (નાન્દુકર જી.એમ પૃ.૨૦૯) વલ્લભભાઈનું બાલ્યજીવન કરમસદમા જ વિત્યું હતું. પિતા ઝવેરભાઈનો પરિવાર બહુ પરિશ્રમી અને ધર્મનિષ્ઠ હતો. પિતા ઝવેરભાઈનો વારસો ઉતરેલો એટલે વલ્લભભાઈ મૂળથી જ ઘણાં તોફાની ,નિડર તેમજ પરાક્રમી પણ હતાં.વલ્લભભાઈએ પોતાનું નિર્માણ પોતે કર્યું હતું .વલ્લભભાઈ ૧૪ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી અંગ્રજીનિશાળમાં ૩ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ તેમણે કરમસદમાં કર્યો હતો. ત્યાર બાદ આગળ ભણવા માટે ૧૫ માઈલ દૂર પેટલાદની નિશાળમાં દાખલથયા. અહીથી વલ્લભભાઈના સમુહ જીવનની અરૂઆત થવા પામી હતી. એકજ જણ અઠવાડીયું રસોઇ બનાવતો.સફાઇકામ જેવા કાર્યો પણ જાતેજ કરતા હતા, તેમના આગેવાન વલ્લભભાઇબન્યા હતા.ઘરની દીવાલ પર મોટા અક્ષરે 'એકતા મોટું બળ છે' તેવું સુત્ર લખ્યું હતું.આમ વલ્લભભાઇ આટલી નાની ઉંમરે સંગઠનશકિતનો ગુણ કેળવ્યો હતો.નડીયાદની હાઇસ્કૂલમાં વલ્લભભાઇવિદ્યાર્થીઓના ખરેખર 'સરદાર' નેતા બન્યા.સ્વતંત્ર સ્વભાવ,મનના મોજી,થોડું છતાં અર્થગંભીર બોલવું અન્યાયનો સામનો,વગેરે ગુણને કારણે તેઓ હંમેશાં બીજા કરતાં અલગ વ્યકિતત્વ ધરાવતા હતા.

Ansh - Journal Of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-JOURNAL (HISTORY) SINCE 2019
E-ISSN No. 2 5 8 2 – 0 4 6 X
International Journal For Research In Applied History
Website : https://ansh.shrihinglajenterprise.co.in/

નડીયાદથી ૧૮૯૭માં મેટ્રીક બીજા પ્રયત્ને પાસ કરી સરદારે વકીલ થવાનો વિચાર કર્યો.વકીલાતનો ત્રણ વરસ અભ્યાસ કરી ૧૯૦૦ માં ડિસ્ટ્રિક પ્લીડરની પરીક્ષા પાસ કરી. વલ્લભભાઇએ ગોધરામાં વકીલાતની શરૂઆત કરી આશરે નવ વર્ષ ગોધરા તથા બોરસદમાં વકીલાત કરી હતી.

વલ્લભભાઇએ શિક્ષણકાળ દરમ્યાન સંગઠનશકિત, સમૂહજીવન, વ્યવસ્થાશકિત, નેતૃત્વશકિત ઉપરાંત સ્પષ્ટવકતા, નીડરતા, અદભૂત નેતૃત્વ શકિત, પ્રેમ, ધીરજ, ઉદારતા, પ્રમાણિકતા, અન્યાય સામે પ્રતિકાર કરવાની અદભૂત કળા,સમર્પણ સાદગી,ઉચ્ચ આદર્શો તેમણે કેળવ્યા હતા.

ગાંધીજી સાથે મુલાકાત :–

ઇ.સ.૧૯૧૬ માં ગાંધીજીના સંપર્કમાં આવ્યા અને સ્વરાજ પ્રાપ્તિની ઝંખના સાથે સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની લડાઇમાં જોડાઇ ગયા સામાજિક બંધનોથી મુકત રહી.ગૃહસ્થ જીવનની ચિંતા કર્યા સિવાય,વૈભવી જીવનની લાલસા,વકીલાત વગેરેનો મોહ દેશ સેવામાં અવરોધક પરિબળોને હંમેશાં માટે તિલાંજલી આપી.

એ દિવસોમાં આપણા રાષ્ટ્રજીવનને પલટો અપાવનાર મહાત્મા ગાંધીનું ભારત દેશમાં આગમન થઇ ચૂકયું હતું.દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહમાં વિજય મેળવીને ગાંધીજી ૧૯૧૫માં દેશમાં આવ્યા.ભારત સેવક ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલેજીના આદેશથી દેશભ્રમણ કરી છેવટે અમદાવાદમાં કોચરબ મુકામે આશ્રમ સ્થાપીને તેઓ વસ્યા.

ઘણા વકીલો અને જાહેર ક્ષેત્રના માણસો ગાંધીજીના આશ્રમમાં જતા અને ત્યાંની વાતો વલ્લભભાઇને કરતા.ધીમે ધીમે વલ્લભભાઇ ગાંધીજીના સંપર્કમાં આવ્યા.ગાંધીજી પ્રત્યે વલ્લભભાઇને આકર્ષણ પણ વધતું ગયું હતું.ગાંધીજીની સાદાઇ સરળતા,નીસ્વાર્થતા અને સચ્ચાઇની અસર વલ્લભભાઇ પર પડવા લાગી હતી.ગાંધીજીના ભાષણોમાં તેમના શબ્દોમાંથી વલ્લભભાઇને નવી શકતીના દર્શન થયા.વલ્લભભાઇ પટેલે જોયું કે " આ ગામડીયો જણાતો માણસ પ્રજાને સત્તા પાસે ભીખ માગવા જવાની સાફ ના પાડે છે પણ પ્રજા તરીકેના પોતાના હક મેળવવાની શકિત કેળવવાનું કહે છે"(પટેલ રાવજીભાઇ પૃ.૯)તેમની પાસે દંભ નથી આળ પંપાળ નથી સુફીયાણી વાતો નથી પણ પ્રજાને શકતીશાળી બનાવવાની વાત છે આ વાત વલ્લભભાઇ પુરેપુરી સમજી ગયા હતા કારણકે તે એક સારા માણસ પારખું હતા.

૧૯૧૭ માં ગોધરામાં પ્રથમ રાજકીય પરિષદ મળી ત્યાં વલ્લભભાઇ ગાંધીજીના નિકટ પરિચયમાં આવ્યા પછી આગળ જતાં વલ્લભભાઇ ગાંધીજીના રંગે પુરેપુરા રંગાઇ ગયા.અને બંન્ને વચ્ચે ઐતિહાસિક સહકારનો આરંભ થયો ને ત્રીસ વર્ષ સુધી ભારતભૂમિ પર પ્રભાવ પાડતા રહયા.

સ્વતંત્ર સંગ્રામમાં યોગદાનઃ–

સરદાર વલ્લભાઇના મત પ્રમાણે સાચુ ભારત ગામડામાં વસે છે.ખેડૂત એનો અગ્રણી છે અને તે કેન્દ્રસ્થાને બિરાજે છે.વલ્લભભાઇની પહેલી કારકિર્દીનો આરંભ પણ ખેડૂતોના સંઘર્ષથી થયો.બે–ત્રણ માસના ગાંધીજીના

Ansh - Journal Of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-JOURNAL (HISTORY) SINCE 2019
E-ISSN No. 2582–046X
International Journal For Research In Applied History
Website : https://ansh.shrihinglajenterprise.co.in/

સહવાસથી સત્યાગ્રહની જે નવી પ્રણાલિકા ગાંધીજીએ પાડી તેમાં વલ્લભભાઇ પટેલ પાવરધા બન્યા.ગાંધીજીના પ્રત્યે એમની શ્રધ્ધા વધી.ગાંધીજીને આનંદ થયો કે ખેડા જિલ્લાની લડતમાં એમને મૂલ્યવાન વ્યકિત પ્રાપ્ત થઇ હોય તો તે વલ્લભભાઇ હતા.ઇ.સ.૧૯૧૭માં ખેડામાં અતિવૃષ્ટિ થતાં પાક નિષ્ફળ ગયો.તેથી દુષ્કાળની પરિસ્થિતિ સર્જાઇ હતી.પાક છે એનાથી ઓછો હોય તો અડધુ મહેસૂલ મુલતવી રાખવાનો કાયદો હતો પણ સરકાર મહેસૂલ વધારવાનો આગ્રહ રાખતી હતી અને આ કારણો સર ખેડા સત્યાગ્રહ શરૂ થયો હતો.

ખેડા સત્યાગ્રહમાં વલ્લભાઇએ ગામડે ગામડે ફરી લોકોને તેમની ભાષામાં સમજણ આપતા હતા.આ ખેડા સત્યાગ્રહમાં વલ્લભભાઇએ પોતાનું હિરબતાવ્યું હતું.હકીકતમાં ગાંભીજી સત્યાગ્રહનાસિધ્ધંત દ્રષ્ટા અને રચયિતા હતા.તો વલ્લભભાઇ આ સિધ્ધાંતોના ભાષ્યકાર અને વ્યવહારુ રીતે અમલો બનાવનારા કર્મયોગી હતા.ગાંધીજીના પ્રત્યેક કાર્યો સાથે વલ્લભભાઇનો અતુટ નાતો બંધાઇ ગયો હતો.

આમ, ખેડાની લડત વખતે ગાંધીજીના સેનાપતિપણા નીચે વલ્લભભાઇ નેતાગીરીના પાઠ શીખ્યા અને તેમાં ગાંધીજીએ વલ્લભભાઇનું ઝવેર પારખી લીધું.આ ઉપરાંત અમદાવાદની મિલોના મજૂરોની હડતાલમાં ગાંધીજી સાથે તેના સફળ સંચાલન માટે તેના નિરાકરણમાં વલ્લભભાઇનો ફાળો અમુલ્ય રહયો હતો.

ઇ.સ.૧૯૨૩ માં વલ્લભભાઇએ બોરસદની લડત ચલાવી વલ્લભભાઇએ ગામડે ગામડે ફરી લડતનું સંગઠન કર્યુ સરકારને પણ ઝાટકી કાઢી અને એક મહિનામાં સરકારે બધો દંડ માફ કરવો પડયો.આમ આ સત્યાગ્રહથી તેમને રાષ્ટ્રીય નેતા તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા.

ઇ.સ.૧૯૨૮ માં બારડોલીમાં ૨૨ ટકા વધારે મહેસૂલ ખેડૂતો ઉપર નાખવામાં આવ્યું તેના કારણે બારડોલી સત્યાગ્રહ શરૂ થયો જેનું સુકાન ગાંધીજી ના કહેવાથી વલ્લભભાઇએ સંભાળ્યું હતું.આ લડતને પટેલ,તલાટી,વેઠિયા,વણિક,મુસ્લિમ,રાનીપરજ,પારસી જેવી સર્વ કોમનો ટેકો મળ્યો હતો.આ લડતની સફળતાથી તેમનું નામા "ખેડૂતોના સરદાર" પડયું હતું.

ગોધરા પરીષદમાં ગાંધીજી પ્રમુખ થયા હતા અને તે વેળા આંકવામાં આવેલા રચનાત્મક કાર્યને મૂકવાને નિમાયેલા મંડળના શ્રી વલ્લભભાઇ મંત્રી થયા હતા.આ મંડળની પ્રવૃતિના ખબર ગાંધીજીને ચંપારણમાં શ્રી માવલંકર મારફતે મળતા હતા.

જેલના સાથીદાર તરીકે :–

ઇ.સ.૧૯૩૨ માં ૧૮૨૭ના નિયમ નંબર ૨૫ અનુંસાર ગાંધીજી અને સરદારની ધરપકડ કરવામાં આવી અને તેમને મોટરમાં યરાવડા લઇ જવામાં આવ્યા.ગાંધીજી ઇ.સ.૧૯૩૩ ના ઉનાળામાં છૂટયા પણ વલ્લભભાઇ ૩૦ મહીના સુધી એટલે કે ઇ.સ.૧૯૩૪ના જુલાઇ સુધી જેલમાં રહયા હતા.

Ansh - Journal Of History
A Peer Reviewed International Refereed Journal
E-JOURNAL (HISTORY) SINCE 2019
E-ISSN No. 2 5 8 2 – 0 4 6 X
International Journal For Research In Applied History
Website : https://ansh.shrihinglajenterprise.co.in/

મહાદેવભાઇની ડાયરી,૨૯/૦૫/૩૨ :– આજની ટપાલમાં કોઇ મૂરખનો કાગળ આવ્યો.લેખકે બાપુને પૂછાવ્યુ છે કે ત્રણ મણની કાયા ધરાવતો માણસ ધરતી પર ચાલે ત્યારે કીડીઓ કચડાઇ જાય તે શી રીતે અટકાવી શકાય ? વલ્લભભાઇએ તરતજ કહયું તેને લખોકે પગ માથા પર લઇને ચાલે. **મહાદેવભાઇની ડાયરી,૨૪/૧૧/૩૨:–** એક જણે લખ્યું છે કે તેને વહુ ગમતી નથી કારણ કે બહું કદરૂપી છે.વલ્લભભાઇએ બાપુને તરત જ સલાહ આપી ' તેને લખો કે આંખો ફોડીને આંધળો થાય.પછી વહુ જોડે સુખચેનથી જીવાશે ' **સરદારશ્રીનો પત્ર તા.૨૫/૭/૧૯૨૭ :–**પૂજય બાપુ,ઓપરેશન કરાવવાનું દેશમુખની સલાહથી બંધ રાખ્યું છે.ઇંજેક્ષન અને બીજી દવા ચાલે છે.ઓપરેશન કરાવવાની બીજા મિત્રોની સલાહ નથી.બારડોલીમાં હજી વરસાદ રહયો એટલે રસ્તા પડતાં વાર લાગશે.આપણા માણસો પુરવાની તૈયારી કરી રહયા છે.તૈયાર થશે એટલે હું સરકારમાં તપાસ શરૂ કરવા લખવાનું ધારું છું(નાંલુરકર,જી.એમ.પૃ.૨૭૩).

આ સબંધ ગુરૂ શિષ્યનો સંબંધ ન હતો.વલ્લભભાઇ ગાંધીજીની ખૂબ ઠેકડી ઉડાવતા અને તેમના અભિપ્રાયોની ટીકા કરતા નાના ભાઇ ની સરખામણી વધારે યોગ્ય જણાય છે.વલ્લભભાઇ મદદગાર,માન રાખનાર દલીલબાજ છતાં આજ્ઞાકિત નાના ભાઇ હતા.પોતાનાં સ્વમાન અને સ્વતંત્ર મીજાજને કારણે ગાંધીજી સાથે ચોખ્ખીચટ દલીલો પણ કરતા પણ આખરે ગાંધીજીનું કહેલું કબુલ પણ કરતા.વલ્લભભાઇએ ગાંધીજી જીવે ત્યાં સુધી હું તેમને વળગી રહેવાનો છું તેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.(દેસાઇ મહાદેવભાઇ પૃ.૨૪)

–:સંદર્ભસુચી:–

01. નાન્દુરકર, જી. એમ, સરદારશ્રી કે પત્ર વોલ્યુમ–૨ (સં.પા.) છગનલાલ જોષીને ૭–૩૪નો પત્ર,અમદાવાદ,વર્ષ.૧૯૮૧.
02. પટેલ,રાવજીભાઇ મણીભાઇ,હિંદના સરદાર,નવજીવન અમદાવાદ,વર્ષ.૧૯૭૨.
03. દેસાઇ મહાદેવભાઇ,વીર વલ્લભભાઇ,સરદાર પટેલ યુનિ.વલ્લભવિદ્યાનગર, વર્ષ. ૧૯૭૪.
04. નાંલુરકર,જી.એમ.(સંપા)બાપુ,સરદાર અને મહાદેવભાઇ,જન્મશતાબ્દી ગ્રંથમાળા–ગ્રંથ ચોથો,સરદાર વલ્લભભાઇ પટેલ સ્મારક ભવન અમદાવાદ,વર્ષ.૧૯૭૭.